

MODEL TVORBY KURIKULA VŠEOBECNÉHO VZDĚLÁVÁNÍ

JOSEF MAŇÁK, TOMÁŠ JANÍK

Abstrakt: Studie vymezuje a charakterizuje dílčí cíl 6 projektu LC 06046 Centrum základního výzkumu školního vzdělávání. Cílem dílčího projektu je identifikovat hlavní faktory, které ovlivňují tvorbu kurikula. Na základě analýz dosavadních řešení i vlastních výzkumných šetření se navrhne teoretický model kurikula všeobecného vzdělávání, který bude konfrontován s výchovně-vzdělávací praxí. Pozornost se bude věnovat struktuře kurikula, zejména problematice kompetencí. Navrhnou se metody, které se k tomuto účelu jeví jako nejvhodnější. Výsledky řešeného dílčího projektu budou představovat podporu pro školní vzdělávací programy.

Klíčová slova: model kurikula, struktura kurikula, determinanty kurikula, kompetence, metody vedoucí k osvojení kompetencí, školní vzdělávací program

Abstract: The paper defines the partial aim No. 6 of the project LC06046 Centre for basic research on schooling. The aim of the partial project is to identify the main factors that influence curricular development. Based on analyses of previous experience and our own research projects a theoretical model of curriculum will be proposed that will be confronted with the educational practice. The main focus will lie with the structure of curriculum, mainly the topic of competence. Methods will be proposed that appear to be most suitable for that purpose. The outputs of the partial project will serve as a source of inspiration for school educational programmes.

Key words: model of curriculum, structure of curriculum, determiners of curriculum, competences, methods of competence acquisition, school educational programme

Příprava mladé generace se vždy realizovala v úzké symbióze se společností, protože výchova a vzdělávání přispívala k jejímu zajišťování do budoucnosti. Ve společnosti vědění navíc dochází k některým zásadním změnám, které tuto tendenci posilují: informační exploze, globalizace, liberalizace, hrozba environmentální katastrofy atd. Tradiční školské systémy nejsou s to tyto požadavky zvládat, proto je nezbytně nutné hledat účinné řešení. Z nabízejícího se množství témat a problémů jsme zvolili oblast kurikula a jeví úzce s ním souvisejících, protože postihují nejvlastnější jádro problematiky, o kterou jde.

Naším cílem je přispět k ujasnění faktorů, které ovlivňují tvorbu kurikula všeobecného vzdělávání a vytvořit teoretický model tvorby kurikula, který by byl s to nabídnout řešení problémů spojených s obsahem vzdělávání a aktuálních výchovně-vzdělávacích

otázek naší doby. Předmětem našich výzkumů je zmapovat pole faktorů, které kurikulum, zejména jeho obsah, ovlivňují, vyvinout účinné postupy analýzy a hodnocení výukového procesu a vypracovat též vhodné metody pro osvojování klíčových kompetencí. Všechny uvedené problémy spolu úzce souvisejí, avšak primární postavení má obsah vzdělávání – učivo, které je určujícím činitelem pro všechny další oblasti sledované problematiky.

Řešení dané problematiky je náročné, proto bude nutno v plné míře využít možnosti pedagogické metodologie; základem bude systémový přístup k předmětu výzkumu a při tvorbě modelu kurikula též teorie modelování. Volba konkrétních výzkumných metod bude záviset na charakteru a cílech dílčích řešených úkolů (analýza dokumentů, pozorování, analýza videozáznamů, dotazník, interview, expertní šetření, akční výzkum aj.). Výstupy šetření, plánované publikace a termíny plnění úkolů jsou uvedeny v harmonogramu.

1. Kontext

Nastíněný výzkumný problém je celosvětově vnímán jako velmi naléhavý, protože důsledky společnosti vědění se projevují ve všech zemích, i když různě modifikované v závislosti na místních podmínkách. V západních zemích se tyto otázky řešily postupně v průběhu druhé poloviny 20. století, proto tyto společnosti disponují značnými zkušenostmi a k dispozici je též bohatý fond odborné literatury a výsledků četných výzkumů. U nás jsme se intenzivněji začali zabývat reformou vzdělávání se značným zpožděním, v současnosti se však i náš postup zrychlil, i když celkově lze konstatovat přetrvávající nepřipravenost učitelů i veřejnosti ke změnám. Intenzivně probíhá školení učitelů pro práci na školních vzdělávacích programech, ale stále se u učitelů projevuje jistá bezradnost a někdy i neochota angažovat se ve smyslu nové koncepce. Tím víc vystupuje do popředí potřeba problematiku zkoumat, diskutovat o ní, publikovat zkušenosti, a tím pomáhat převádět výsledky výzkumů do praxe škol.

Je potěšitelné, že otázce kurikula a problémům s ním spojených se u nás intenzivněji začíná věnovat také pedagogická teorie, ovšem zásadnější studie se objevují sporadicky a také konference a semináře se pořádají ojediněle. V plánu řešitelského týmu je zlepšit v tomto směru informovanost odborné veřejnosti (včetně učitelské), a to konáním vhodných akcí (semináře, přednášky) a publikováním dílčích výsledků výzkumů nejen v odborných časopisech a publikacích.

Problematika kurikula se stává zvláště naléhavou v souvislosti s Rámcovým vzdělávacím programem pro základní vzdělávání, protože realizovaná reforma podstatným způsobem mění orientaci naší školy. Od školy transmisivní a pamětní se přechází ke škole aktivní, otevřené a konstruktivní. Žádoucí změny se promítají do učebních aktivit žáků, do nových rolí učitelů atd., ale jejich základem a východiskem je orientace školy na nové obsahy, poznatky a koncepce, které vycházejí z potřeb společnosti

vědění, která má své specifické priority a požadavky. Východiskem těchto změn je celosvětový společenský vývoj, kterým prochází lidstvo a který je někdy nazýván „bodem obratu“ (F. Capra). Na rozdíl od dřívějšího statického pojetí školy se začíná prosazovat hledisko dynamické a perspektivistické, počítající se stálou změnou a s trvale udržitelným rozvojem společnosti. V tomto silovém poli a tlaku nastupujících potřeb je třeba řešit také kurikulum školy se všemi nezbytnými důsledky. Nelze zakrývat, že nastíněné perspektivy a z nich plynoucí nezbytná opatření v oblasti vzdělávání nejsou vždy dostatečně vnímány a přijímány, je proto nezbytné počítat s tím, že některé návrhy a změny nebudou pozitivně chápány a také realizovány. Tím víc se jeví nezbytné tyto otázky zkoumat a předkládat je k diskusi.

2. Stav řešení problému v kontextu pedagogické teorie a výzkumu

I když stav řešení dané problematiky má u nás značné zpoždění, máme na druhé straně určitou výhodu v tom, že nemusíme opakovat nezdary a potíže, které již byly v západních zemích úspěšně překonány, a můžeme využít bohatých zkušeností a výsledků bádání, které jsou k dispozici ve světové literatuře.

Nástin výzkumu kurikula ve světě

Výzkum kurikula má dlouholetou tradici především v USA, kde navazuje na úspěšné výzkumné přístupy ke zkoumání otázek vyučování a učení. I zde je však narušen monopol empirického kvantitativního výzkumu, opouští se mýtus testování, výzkum kurikula vychází vstříc společenským potřebám (Olechowski et al. 1995, s. 346). Brzda pokroku při nezbytných inovacích se vidí v učitelích, kteří se činí odpovědni za problémy v současné kurikulární praxi i teorii (Wesburg 1995, s. 219). Změně kurikula se na druhé straně v USA přiřítá moc změnit budoucnost. Kurikulum má být proto nezávislé, integrované, inkluzivní a vizionářské (Rakow 1993, s. 155). V Anglii se částečně stírá rozdíl mezi učebním plánem a kurikulem a hledají se cesty k všeobecnému vzdělání v současné společnosti znalostí, ovšem návrhy na řešení víc zdůrazňují odkazy na profesní praxi než na výsledky výzkumů (Jennings 1995, s. 264).

V Německu neobyčejně zesílil zájem o výzkum kurikula v 60. letech 20. století. Podnětem byla kritická studie S. B. Robinsohna (1967), která navrhla též vhodný model výzkumu kurikula. Robinsohnův model vytyčil tyto úkoly zkoumání: a) stanovit veškeré požadavky, které má žák během školní docházky zvládnout; b) vycházet z univerzálních odborných věd; c) do výzkumu zahrnout též obory antropologické; d) do žakovy výbavy zařadit též základní civilizační dovednosti. H. A. Hesse, W. Manz (1974) ukazují, že kurikulární výzkum by měl obsáhnout stanoviska expertů, zahrnout explicitní i implicitní kurikulum, provést revizi učebních plánů učitelů a využít též

možností experimentálního výzkumu kurikula. Stále více se pozornost výzkumníků obrací na zkoumání vztahu kurikula a hodnocení výsledků učení a vyučování (Shoemaker, Lewin 1993).

Z nastíněných problémů vyplývá, že záběr kurikulárních výzkumů je bohatý a lze částečně přičíst přílišnému rozsahu pojmu kurikulum (Walterová 1994). Mnohdimenziálnost kurikula se projevuje v několika rovinách (Maňák 2003), v modulech a formách kurikula (Průcha 2002), promítá se do vzdělávacích standardů, školských dokumentů, do učebnic atd., takže postihnout, nebo dokonce zkoumat všechny jeho aspekty a projevy je neobyčejně obtížné a z omezených národních pozic malého národa dokonce nemožné. Přesto není jiné cesty, než opírat se o národní i světový fond poznatků, aby obsah a charakter vzdělávání nezůstal buď v zajetí překonaných tradic, nebo se nedostal do rukou politiků a byrokracie.

Při řešení naznačených problémů se postupně propracovává metodologie kurikula. Je ovšem závislá na společenských předpokladech a poplatná převládajícím teoriím pedagogiky a psychologie. H. L. Meyer (1972) naznačil metodologickou linii výzkumu kurikula vedoucí od norem k výchovným cílům, od nich k výukovým cílům a učebními situacím, při nichž se uplatňuje dedukce, indukce, operacionalizace učebních cílů a jejich hierarchizace v duchu behavioristické psychologie. Širší instrumentarium výzkumných postupů naznačuje W. Doyle (1995), zaměřující se mimo jiné na transformaci kurikula ve vyučovací proces, na učebnice, na analýzu vzdělávacího procesu a na pedagogický/didaktický obsah učiva v duchu teorie L. S. Shulmana (1987).

V poslední době se při zkoumání kurikula uplatňuje tzv. akční výzkum (Altrichter, Posch 1998), v němž učitel ve vlastní práci přechází od vnímání a registrace probíhajícího výukového procesu přes aktivizaci transformovaných poznatků k formulaci vlastní praktické teorie (Janík 2004). Ve výzkumu kurikula nechybí ani experiment. Jako příklad uveďme longitudinální, komplexní kurikulární experiment z USA, o němž referuje J. H. Becker (2002). Na univerzitě v Baltimore se uskutečnil tento výzkum na dvanácti školách a prokázal, že žáci na základě pečlivě vybraného učiva zvládli na vysoké úrovni základní učivo.

Jak jsme viděli, problémy s pojetím, tvorbou a zaváděním kurikulárních inovací do škol se intenzivně začaly řešit v polovině 20. století. Od té doby počet studií, publikací i encyklopedií s touto problematikou neobyčejně vzrostl, takže je až nepřehledný. Zvláště bohatý fond podnětů lze najít v americké odborné literatuře, která má v tomto směru zvláště dlouhodobé tradice. Mnoho inspirací lze čerpat i z výzkumných a literárních fondů německých, poněvadž i v Německu se tyto otázky dlouhodobě a intenzivně sledují. Kurikulem se zabývaly také celosvětové konference, na nichž se střetávaly koncepce americké a evropské, ale rozpor mezi nimi se zcela neodstranil (Hopmann, Riquarts 1995, Skalková 2004), jak o tom svědčí i diskuse, která v nedávné době proběhla na stránkách časopisu *Pedagogika* (Kansanen 2004, Štech 2004ab, Průcha 2004, Kuřina 2005, Slavík, Janík 2006).

Výzkum kurikula v českých podmínkách

Česká pedagogika přispěla k řešení kurikulárních otázek ideou základního učiva, která však nebyla dostatečně využita. V současnosti jsou v češtině k dispozici starší studie (Cipro, Dostál, Chlup aj.) i novější publikace (Pařízek, Průcha, Walterová aj.), které však nejsou s to pokrýt celou problematiku. Některé probíhající projekty postihují jen dílčí aspekty kurikula. Také proto jsou tyto otázky vysoce aktuální a otevřené a je potřeba je zkoumat.

V přiměřeném rozsahu i metodologické varietě probíhá zkoumání kurikula i u nás. Ze současných řešení zasluhuje pozornost výzkum otázek řízení kurikula z hlediska školního managementu, který byl uskutečněn na Univerzitě J. E. Purkyně v Ústí nad Labem (Müllerová 2000) a obrátil pozornost na dynamickou stránku kurikula, tj. na změny v průběhu jeho realizace.

Podrobný a výstižný přehled kurikulárních výzkumů z poslední doby u nás podal J. Průcha v referátu na semináři *Problémy kurikula základní školy*, který se uskutečnil v červnu 2006 na PdF MU v Brně (Průcha 2006). J. Průcha překonává statické a normativní pojetí kurikula modelem, jehož podstatou je variabilní pojetí kurikula. Zdůvodňuje, že kurikulum je proměnlivý fenomén, který se postupně transformuje do různých podob. Jde o koncepční (ideovou), projektovou, realizační, rezultatovou a efektovou formu kurikula, mezi nimiž existuje posloupnost transformací, při nichž dochází k určitým modifikacím. Modifikace tohoto modelu umožňují přesněji vymezit plánované cíle, obsah i podmínky a metody realizace kurikula, a tudíž též přesněji jednotlivé formy kurikula vymezovat a zkoumat. Průchova analýza současného stavu zkoumání kurikula u nás ukazuje, že některé formy kurikula nejsou zkoumány dostatečně nebo nejsou výzkumem pokryty vůbec.

Pod tlakem společenských potřeb se výzkumu kurikulární problematiky začíná věnovat zvýšená pozornost i na našem pracovišti – v Centru pedagogického výzkumu na PdF MU. V letech 2005-2007 se v CPV realizuje tříletý grantový projekt GA ČR 406/05/0246 *Obsahová dimenze kurikula základní školy* (řešitel J. Maňák). Tento projekt je v druhém roku své realizace (z plánovaných 3 let), zahrnuje skupinu řešitelů sestávající z pedagogů, psychologů, oborových didaktiků a progresivních učitelů. V prvním roce řešení se zaměřil na zmapování dané problematiky a výsledkem práce řešitelů je kromě dílčích studií sborník *Orientace české základní školy* (2005). V druhém roce řešení se výzkumy zaměřily na obsah základní školy a z aktivit řešitelů je do tisku připraven sborník *Problémy kurikula základní školy* (2006). V třetím roce výzkumu bude projekt ukončen sborníkem *Absolvent základní školy* (2007) a teoretickou monografií. Jak naznačují výstupy, reprezentované hlavně sborníky, orientuje se uvedený grantový projekt na základní školu, protože tento stupeň vzdělávacího systému představuje bázi veškerého dalšího, celoživotního vzdělávání. Kurikulum, výběr učiva a orientace vzdělávání základní školy je východiskem kultivace veškeré populace a vytváří předpoklady pro kulturní výbavu celého národa, a to i pro vzdálenější budoucnost.

Řešitelé zpracovávají danou problematiku také v návaznosti na projekt GA ČR 406/06/P037 *Didaktická znalost obsahu jako klíčový prvek kurikulární reformy*, který je v CPV řešen v letech 2006-2008 (řešitel T. Janík). Jeho cílem je diagnostikovat a analyzovat *didaktické znalosti obsahu* zkušených učitelů, které se vztahují ke vzdělávací oblasti *Člověk a jeho svět* na prvním stupni ZŠ tak, jak ji vymezuje *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. V návaznosti na práce L. S. Shulmana (1987) se v tomto projektu věnuje pozornost transformacím, v nichž učitelé převádějí své znalosti obsahu do podoby, která je srozumitelná pro žáky (Slavík, Janík 2005). Projekt se svým zaměřením řadí mezi kurikulární výzkumy, které vychází z pojetí učitele jako tvůrce kurikula (curriculum maker) na úrovni školní třídy. V prvním roce řešení projektu (2006) si klademe za cíl připravit monografický sborník studií, který bude mapovat, jak se koncept *didaktická znalost obsahu* (*pedagogical content knowledge*) etabloval v kurikulárních a oborově didaktických výzkumech u nás a v zahraničí. Pozornost budeme věnovat konfrontaci angloamerické a německé výzkumné tradice (*pedagogical content knowledge* a/ nebo *Fachdidaktik*), snahám o konceptualizaci a operacionalizaci pojmu *didaktická znalost obsahu*, analýzám struktury a povahy *didaktické znalosti obsahu* atp. Formou přehledové studie budou představeny výzkumy zaměřené na učitelovy *didaktické znalosti obsahu* v různých vzdělávacích oblastech (jazyky, matematika, přírodní vědy, společenské vědy, sport) na různých stupních škol, dále metodologické přístupy ke zkoumání *didaktických znalostí obsahu* i aplikační studie, které si kladou otázku, jak rozvíjet tento typ znalostí u (budoucích) učitelů. V letech 2007-2008 bude probíhat vlastní empirický výzkum *didaktických znalostí obsahu* u učitelů primárních škol, přičemž důraz bude kladen jak na jeho dimenzi oborově didaktickou, tak na dimenzi kurikulární.

V průběhu řešení projektu se bude navazovat také na výsledky práce členů týmu řešitelů projektu *LC 06046 Centrum základního výzkumu školního vzdělávání*. Užitečným východiskem je např. monografie E. Walterové *Úloha školy v rozvoji vzdělanosti 1. a 2. díl* (2004), která v řadě svých studií představuje vydatnou pomoc a podporu při plánování výzkumných záměrů.

Centrum pedagogického výzkumu PdF MU má konkrétní kontakty s výzkumnými a vysokoškolskými pracovišti v Německu a v Rakousku a v některých případech již navázalo spolupráci (Institut pro didaktiku přírodních věd v Kielu, Spolková pedagogická akademie ve Vídni). Spolupráce se zahraničními výzkumnými institucemi umožní nejen vzájemnou výměnu zkušeností, ale také vstup do mezinárodní komparace kurikulární problematiky.

3. Přístup k řešení cíle

Řešení naznačené problematiky musí začít vymezením ústředních pojmů, které ovšem budou dále upřesňovány a konkretizovány. Kurikulum budeme chápat jako obsah vzdělávacích aktivit a zkušeností, které žáci získávají ve školských vzdělávacích zařízeních a v činnostech na ně navazujících, včetně jejich plánování a hodnocení.

V tomto směru navazujeme na práce E. Walterové (1994, 2004), J. Průchy (2002, 2006) a dalších badatelů, kteří se této problematice dlouhodobě věnují.

Pojetí modelu se opírá jednak o obecné koncepte modelu (Berka a kol. 1967 aj.), a to jako analogické zobrazení přírodní nebo sociální reality v podobě schématu, struktury, znakového systému apod., které slouží k hlubšímu poznání originálu. V pedagogice a zejména v didaktice má modelování značnou tradici a je využíváno jak k teoretickému zkoumání, tak k názornému vysvětlování jevů (např. Blankertz 1972, Jank, Meyer 1995, Kaščák 2003, Szaniawski 1964, Vachek, Lepil 1980 aj.).

Teoretický model tvorby kurikula všeobecného vzdělávání musí zahrnout různé roviny (vzdělávací systém, instituce školy, výuka) i základní determinanty, které se podílejí na vytváření kurikula, a určit váhu jednotlivých vlivů, které v daných socio-ekonomických podmínkách mají určující význam. Jde o úkol obtížný, protože nejde jen o věrné postižení daného stavu a struktury určujících determinant, nýbrž též o anticipaci dalšího vývoje vzhledem k cílovým obzorům, k nimž směřuje rozvoj lidské společnosti. To se do současné doby odráželo v pojetí a tvorbě kurikula převážně deklarativně bez velkého dopadu na konkrétní obsah školního vzdělávání. I pro současné snahy o moderní kurikulum je typické, že převažují jednostranné vlivy, a to jednak tradiční, jednak výrobně-ekonomické, podřízené konzumní společnosti a dravému soutěžení. Je zřejmé, že se v kurikulárních projektech příliš nerespektují aspekty ekologické, hlediska udržitelného rozvoje lidské společnosti a odvěké požadavky na harmonicky vyváženou osobnost, zejména jejich estetických potřeb a mravních zásad. Je také nápadné nesystémové vyzvedávání jazykových kompetencí na úkor ostatních oblastí vzdělání, které jsou často pro osobnost i z praktického hlediska důležitější a potřebnější než plurilingvismus.

Jiným aktuálním problémem kurikula je otázka kompetencí, které dosud jednak nejsou pojmově ujasněné, jednak nepokrývají celé pole lidské existence, jak vyplývá z jejich přehledu v RVP ZV. V novém kurikulu ovšem kompetence nemohou figurovat jako neurčité postuláty (ty patří do cílů), v struktuře kurikula musí kompetence být konkrétními prvky obsahu s definovanými vazbami a výstupy. Otázkou je jejich metodické přiřazení k jednotlivým obsahovým jednotkám i jejich relativně dobře postižitelná identifikace, diagnostika a hodnocení. Není náhoda, že tyto a další otázky ke kompetencím vzbuzují u učitelů rozpaky a představují značné obtíže při jejich realizaci.

Kurikulum nemůže být umělým artefaktem, vytvořeným odborníky příslušných oborů, ale musí odrážet socio-ekonomické prostředí, z něhož vyrůstá a jehož cílům slouží. Proto je důležité respektovat při jeho tvorbě tuto vazbu a zkoumat zákonité závislosti, které se tu uplatňují. V této souvislosti je třeba zohlednit též to, že kurikulum zahrnuje také četné vlivy školního prostředí, které lze sice obtížně objektivně změřit, ale které přesto silně působí na celkový výsledek vzdělávacího procesu (tzv. skryté kurikulum). Pro úspěšné fungování kurikula jsou významné také názory rodičů i širší ve-

řejnosti, které mohou mít důležitou úlohu při vytváření příznivého klimatu školy. Proto je třeba i s těmito faktory počítat a zahrnout je do našeho zkoumání.

Další otázkou, kterou by se měl teoretický model kurikula zabývat, je vazba vzdělávacích dokumentů a metodických materiálů, zejména učebnic, na ostatní prvky daného kurikulárního systému. Je skutečností, že autoři učebnic se při jejich koncipování řídí často jen svým intuitivním náhledem nebo izolovanou zkušeností a nerespektují zákonité vazby kurikula jako otevřeného, avšak determinovaného systému. Autoři většinou učebnice zaplňují přečtenými informacemi a vracejí se tak k dávno odsouzenému didaktickému materialismu. Autorům jsou často zcela cizí také otázky základního (jádrového) učiva, v učebnicích jen aditivně přidávají na žáka další a další požadavky, takže, řídí-li se jimi učitel, nemá žák už čas na vnitřní zvládnutí učiva.

Otázka učebnic a výběru učiva úzce souvisí s funkcí a posláním oborových didaktiků, kteří se většinou této problematice málo věnují. Většinou se neodpoutali od své těsné závislosti na mateřském oboru, sledují sice jeho rozvoj, ale nemají odvahu důsledně jej transformovat pro cíle vzdělávání z hlediska věku žáků. Problematika oborových didaktik je velmi akutní, protože tyto disciplíny většinou u nás nejsou uznávány jako vědní obory, a proto stagnují. Přitom zásadní pokrok v koncipování a realizování moderního kurikula závisí na nich, na erudici oborových didaktiků, na jejich pedagogických a psychologických kompetencích a na schopnosti spojovat teorii s praxí.

Naznačili jsme některé oblasti a problémy kurikula, kterými se náš řešitelský tým zabýval a zabývá a k dané problematice již většinou publikoval některé výsledky svých výzkumů, pozorování a úvah. Jde zejména o tyto okruhy otázek:

- Pojetí kurikula v historickém vývoji v konfrontaci s požadavky společnosti vědění.
- Determinanty kurikula, které určují jeho skladbu a celkové zaměření vzhledem k budoucímu vývoji lidské společnosti.
- Kompetence ve struktuře kurikula a ostatní prvky kurikulárního systému.
- Znalosti jako kategorie požadavků na výstupy vzdělávání.
- Sociální východiska tvorby kurikula a skryté kurikulum.
- Učebnice a metodické materiály odpovídající teoretickému modelu kurikula, respektující povahu učebního procesu a žákovu osobnost.
- Problémy oborových didaktik ve vztahu k vytvářenému teoretickému modelu kurikula.

Je zřejmé, že aktuálních otázek z hlediska kurikulární problematiky je daleko více, ovšem řešený výzkumný projekt vychází z možností členů řešitelského týmu a respektuje jejich zaměření a dosavadní orientaci. Domníváme se, že případné pozitivní výsledky řešeného projektu by mohly být podnětem k dalšímu řešení sledované problematiky a mohly by přispět k dalšímu pokroku v této oblasti jak v teorii, tak v praxi. Případné rozšíření nebo naopak zúžení realizovaného záměru bude záviset na podmínkách a okolnostech, které řešení projektu ovlivní.

Východiskem budou filozofické, sociologické, politologické, ekonomické a jiné studie přinášející fundované analýzy vývoje moderní společnosti (Capra, Drucker, Lipovetsky, Toffler aj.), jejichž závěry naznačují potřebu nezbytných změn v orientaci, obsahu a metodách moderní školy, má-li plnit funkce, které od ní společnost vyžaduje. Na druhé straně se projekt bude opírat o empirická šetření práce současné školy, aby bylo možno navrhnout potřebné změny kurikula a zabezpečit optimální trajektorii k nové, „tvorivé škole“. Za tímto účelem budou použity osvědčené výzkumné metody a techniky (viz dále).

Základním materiálem projektu jsou informace, které o dané problematice již shrnuly různé vědní obory a jsou přístupné v publikacích, studiích a výzkumných zprávách. Obtížná je ovšem jejich kritická analýza a výběr komponent kurikula pro teoretický model. Teoretický pohled na problematiku kurikula bude konfrontován s realitou současné školy. Proto druhým východiskem závěrů budou výzkumná šetření, která budou teoretické přístupy kompenzovat a doplňovat pohledem na realizační problémy a připravenost učitelů.

4. Metodika řešení

Hlavním cílem dílčího projektu je vytvořit teoretický model kurikula, jeho tvorba je ovšem rozplánována na několik let. Realizace modelu předpokládá provést předchozí přípravné sondy a výzkumná šetření. Na řešení se bude podílet tým řešitelů a též doktorandů, řešitelé budou zpracovávat problematiku podle své orientace: model kurikula (J. Maňák), problematika výběru učiva (J. Maňák), kurikulární dokumenty, učebnice (P. Knecht), sociální determinanty tvorby kurikula a skryté kurikulum (J. Němec), problematika oborových didaktik z hlediska tvorby obsahu daného vyučovacího předmětu (T. Janík), procesuální stránka kurikula (T. Janík), rozvíjení kompetencí žáků (J. Maňák, T. Janík). Řešitelé uvedených dílčích úkolů budou spolupracovat s dalšími členy týmu včetně doktorandů a diplomantů. Jednotlivé dílčí projekty, jak jsou vymezeny výše, využijí k řešení daných problémů vlastní optimální přístupy.

Základním metodologickým východiskem řešení projektu bude systémový přístup, který bude respektovat principy systémového myšlení (propojenost všech prvků systému, orientace systému na cíl, otevřenost systému, zpětná vazba, nelinearita aj.) a hierarchické uspořádání sítě jednotlivých rovin komplexního systému. Na základě tohoto přístupu bude navržen ideální, obrazně-znakový model kurikula, který bude zobecněním dosavadních snah v tomto směru na jedné straně, ale měl by se stát také východiskem při tvorbě reálného kurikula v konkrétní vzdělávací situaci na straně druhé. Výsledný model se bude opírat o výsledky řešení ve výzkumech spoluřešitelů. Protože jde o velmi náročný úkol, bude se řešená problematika prodiskutovávat v metodologickém semináři, který se bude konat pod záštitou Centra pedagogického výzkumu PdF MU.

V modelu kurikula plní nezastupitelnou funkci jeho struktura, poněvadž představuje síť vazeb mezi jednotlivými prvky systému. Úkolem výzkumu bude postihnout hlavní prvky kurikulárního systému, určit jejich váhu i působení. Jednou z důležitých komponent struktury kurikula jsou kompetence, které představují syntézu vědomostí a dovedností a projevují se v osobnosti jako schopnost, kvalifikace a dispozice ke kompetentnímu jednání. V současné době se funkce kompetencí v struktuře kurikula zvyrazňují, poněvadž kompetence spojují kognitivní, operační a afektivní prvky učiva ve vyšší, zobecnující syntézu, která odpovídá požadavkům společnosti vědění na profil osobnosti. Při tvorbě teoretického modelu kurikula půjde o to přesněji kompetence vymezit, stanovit jejich místo v hierarchii ostatních prvků kurikula a vypracovat přehled hlavních kompetencí z hlediska žáka základní školy. Nezbytné bude naznačit postupný vývoj kompetencí (jejich počet, kvalitu i kvantitu) pro jednotlivé věkové stupně. Důležitým úkolem bude ověřit optimální metody jejich rozvoje ve výuce. Částečně bude možno navázat na již vypracované instrumentárium výkových metod (Maňák, Švec 2003).

Jako vstupní informace pro teoretický model tvorby kurikula budou analyzovány zejména obecné sociální a pedagogické teorie tvorby cílů vzdělávání, koncepty všeobecného vzdělávání ve společnosti vědění (dokumenty UNESCO, OECD, EU) a provedeny komparace tvorby modelů kurikula v evropských zemích. Teoretický model bude konfrontován s českými kurikulárními dokumenty, zejména s Rámcovým vzdělávacím programem pro základní vzdělávání (2004) a vzdělávacími potřebami v návaznosti na dílčí cíl 4. Empirickým výzkumem, v návaznosti na dílčí cíl 7, budou zjišťovány možnosti a metody osvojování klíčových kompetencí ve zkoumaných obsahových oblastech. Výsledky těchto zjištění budou využity pro revizi teoretického modelu a formulování doporučení k postupům zkvalitňujícím obsah školního vzdělání. Procesuální stránka kurikula se bude zkoumat metodou pozorování, z níž budou porizovány protokoly vyučovacích hodin, hlavně se bude využívat videozáznamů výuky, které umožní hlubší analýzu zaznamenané reality (viz dílčí cíl 7). Dále se bude v návaznosti na předchozí výzkumy řešitele (Maňák, Klapko 2006) pokračovat v analýze učebnic a ve sledování práce s učebnicemi ve výuce. Vybrané učebnice se budou zkoumat také z hlediska funkcí, které učebnice plní ve vzdělávacím procesu, a zejména také z hlediska pojetí učebnice jako specifického kurikulárního projektu. Budou se též konfrontovat vybrané učebnice s kurikulárními dokumenty (osnovy, RVP, ŠVP) za účelem zjištění obsahové náročnosti a metodické úrovně učebnic vzhledem k stanoveným cílům – přitom se uplatní metoda obsahové analýzy a další. V dřívějších výzkumných šetřeních se osvědčila metoda dotazníku a interview, proto bude těchto metod využito při zjišťování názorů a postojů ke kurikulu u učitelů, oborových didaktiků, rodičů, veřejnosti i žáků. Vzhledem k tomu, že nejsou k dispozici standardizované dotazníky s tímto zaměřením, bude třeba věnovat zvýšenou pozornost jejich přípravě a ověření v předvýzkumu. Cílem je konfrontovat pohledy na kurikulum základní školy z hlediska tradičního pojetí, v němž převládá pohled představitelů jednotlivých vědních oborů, a zástupců praxe (v širokém smyslu), kteří by měli vnést do tvorby učebního obsahu korektivní potřeb současného života. Jednotlivé postupně vytvářené modely tvorby kurikula budou prodiskutovávány metodou ohniskových skupin, vytvořených

z příslušných odborníků, oborových didaktiků, učitelů a ředitelů škol. V poslední fázi přípravy modelu bude uspořádán pracovní seminář s tímto zaměřením, na němž budou prezentovány výsledky řešení projektu.

Počítá se se studiem příslušné odborné literatury, zejména zahraniční a s aktivní účastí na odborných seminářích u nás i v zahraničí, na nichž se řeší totožná nebo příbuzná problematika. Dosažené výsledky se budou podle možnosti publikovat, zejména se využije ediční řady CPV *Pedagogický výzkum v teorii a praxi*. Průběžné a dílčí informace o výzkumu a dílčí výsledky se budou uveřejňovat v *Bulletinu CPV*. Bude se ovšem dodržovat ediční plán a postup řešení celého projektu podle přijatého harmonogramu.

Etapy řešení dílčího cíle 6:

2006 – kritické analýzy literatury a mezinárodních dokumentů – zhodnocení tuzemských i zahraničních přístupů ke tvorbě kurikula

2007 – vývoj modelu tvorby kurikula všeobecného vzdělávání

2008 – empirický výzkum procesu osvojování klíčových kompetencí ve vybraných obsahových oblastech, výzkumná zpráva, interní oponentura

2009 – revize teoretického modelu, finalizace syntetické monografie, oponentura, recenze, publikace

5. Předpokládaný přínos řešení daného cíle

Hlavním výsledkem dílčího cíle 6 bude syntetická teoretická práce zaměřená na problémy tvorby kurikula všeobecného vzdělávání. V návaznosti na dosažené výsledky budou navrženy změny v pojetí kurikula a konkrétní inovační postupy směřující k trvalému procesu zkvalitňování obsahu školního vzdělávání. Práce bude mimo jiné iniciovat tvořivou práci učitelů při inovacích v tomto směru.

Výsledky této fáze řešení projektu budou publikovány formou dílčích časopiseckých a sborníkových studií (zejména v *Pedagogice*, *Pedagogické orientaci*, *Pedagogické revue*, *Orbis scholae* a v *Bulletinu CPV*) a v souhrnné monografii „Cíle a obsahy školního vzdělávání a metodologie jejich utváření“ v češtině o předpokládaném rozsahu cca 200 stran s podrobným anglickým resumé. Cílovou skupinou publikací budou odborní pracovníci v pedagogice a v příbuzných vědních disciplínách a také pracovníci školské správy a školského managementu. Publikace přispěje k pochopení vývojových trendů obsahu vzdělávání v závislosti na rozvoji společnosti a umožní připravovat a realizovat nezbytné změny v této oblasti založené na vědeckém základě. Průběžné výsledky naplňování dílčího cíle budou prezentovány na domácích i zahraničních seminářích a konferencích.

6. Shrnutí a závěr

Studie vymezuje a charakterizuje dílčí cíl 6 projektu LC 06046 Centrum základního výzkumu školního vzdělávání. Zpracování problematiky bude vycházet z kritického rozboru domácí a zahraniční literatury o utváření konceptu všeobecného vzdělání v podmínkách společnosti vědění a kurikulárního výzkumu a vývoje. Práce zároveň naváže na výzkum současných metodologických přístupů k tvorbě rámcových a školních vzdělávacích programů a na výzkum požadavků kladených na školní vzdělávání různými skupinami společnosti. Cílem dílčího projektu je identifikovat hlavní faktory, které ovlivňují tvorbu kurikula. Na základě analýz dosavadních řešení i vlastních výzkumných šetření se navrhne teoretický model kurikula všeobecného vzdělávání, který bude konfrontován s výchovně-vzdělávací praxí. Pozornost se bude věnovat také struktuře kurikula, zejména problematice kompetencí. Navrhnou se optimální metody jejich osvojování, které se k tomuto účelu jeví jako nejvhodnější.

Literatura

- ALTRICHTER, H.; POSCH, P. *Lehrer erforschen ihren Unterricht. Eine Einführung in die Methoden der Aktionsforschung*. Bad Heilbrunn : Klinkhardt, 1998.
- BECKER, D. H. Empirische Befunde zum Kerncurriculum. In BÖTTCHER, W.; KALB, P. E. (Hrsg.) *Kerncurriculum*. Weinheim und Basel : Beltz Verlag, 2002, s. 84-122.
- BLANKERTZ, H. *Theorien und Modelle der Didaktik*. München : Juventa Verlag, 1972.
- DOYLE, W. Untersuchungen zum umgesetzten Curriculum. In HOPMANN, S.; RIQUARTS, K. (Hrsg.). *Didaktik und, oder Curriculum. Zeitschrift für Pädagogik. Beiheft 33*. Weinheim und Basel : Beltz Verlag, 1995, s. 143-161.
- HESE, H. A.; MANZ, W. *Einführung in die Curriculumforschung*. Stuttgart : Verlag W. Kohlhammer, 1974.
- HOPMANN, S.; RIQUARTS, K. (Hrsg.) *Didaktik und, oder Curriculum. Zeitschrift für Pädagogik. Beiheft 33*. Weinheim und Basel : Beltz Verlag, 1995.
- JANÍK, T. Akční výzkum jako cesta ke zkvalitňování pedagogické praxe. In MAŇÁK, J.; ŠVEC, V. *Cesty pedagogického výzkumu*. Brno : Paido, 2004, s. 51-68.
- JANÍK, T. *Znalost jako klíčová kategorie učitelského vzdělávání*. Brno : Paido, 2005.
- JANÍK, T.; MIKOVÁ, M. *Videostudie: výzkum výuky založený na analýze videozáznamu*. Brno : Paido, 2006.
- JANK, W.; MEYER, H. *Didaktische Modelle*. Frankfurt am Main : Cornelson Scriptor, 1995.
- JENNINGS, A. Didaktik, Curriculum und der Lehrplan – eine englische Sicht. *Zeitschrift für Pädagogik. Beiheft 33*. Weinheim und Basel : Beltz Verlag, 1995, s. 261-271.
- KANSANEN, P. Didaktika a její vztah k pedagogické psychologii: problémy klíčových pojmů a jejich překladu. *Pedagogika*, 2004, č. 1, s. 48-57.

- KAŠČÁK, O. Filozoficko-edukačné modely v situácii sociokultúrnej mnohosti. *Pedagogická orientace*, 2003, č. 3, s. 2-21.
- KUŘINA, F. Co je to vlastně didaktika? *Pedagogika*, 2005, č. 3, s. 264-267.
- MAŇÁK, J. Problém – kurikulum. *Pedagogická orientace*, 2003, č. 3, s. 62-69.
- MAŇÁK, J.; JANÍK, T. (ed.) *Orientace české základní školy*. Brno : MU, 2005.
- MAŇÁK, J.; KLAPKO, D. (ed.) *Učebnice pod lupou*. Brno : Paido, 2006.
- MAŇÁK, J.; ŠVEC, V. *Výukové metody*. Brno : Paido, 2003.
- MEYER, H. L. *Einführung in die Curriculum – Methodologie*. München, 1972.
- MÜLLEROVÁ, L. *Řízení kurikula*. Ústí nad Labem : UJEP, 2000.
- OLECHOWSKI, R.; KHAN-SVIK, G. (eds.) *Experimental Research on Teaching and Learning*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien : Lang, 1995.
- PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha : Portál, 2002.
- PRŮCHA, J. O didaktice a pedagogické psychologii: Diskusní poznámka ke komentáři S. Štecha o stati P. Kansanena. *Pedagogika*, 2004, č. 2, s. 170-177.
- PRŮCHA, J. Výzkum kurikula – aplikované přístupy. In MAŇÁK, J.; JANÍK, T. (ed.) *Problémy kurikula základní školy*. Brno: MU, 2006 (v tisku).
- RAKOW, L. F. The Curriculum is the Future. *Journal of Communication*, 1993, č. 4, s. 154-162.
- ROBINSON, S. B. *Bildungsreform als Revision des Curriculums*. Berlin: Luchterhand, 1967.
- SHOEMAKER, B. J.; LEWIN, L. Curriculum and Assessment: Two Sides of the Same Coin. *Educational Leadership*, 1993, č. 5, s. 55-57.
- SHULMAN, L. S. Knowledge and teaching. Foundations of the new Reform. *Harvard Educational Review*, 1987, č. 1, s. 1-22.
- SKALCOVÁ, J. *Pedagogika a výzvy nové doby*. Brno : Paido, 2004.
- SLAVÍK, J.; JANÍK, T. Významová struktura faktu v oborových didaktikách. *Pedagogika*, 2005, č. 4, s. 336-353.
- SLAVÍK, J.; JANÍK, T. Teorie, výzkum a tvorba školy. *Pedagogika*, 2006, č. 2, s. 168- 177.
- SZANIAVSKI, I. Modele naukowe w dydaktyce. *Kwartalnik pedagogiczny*, 1964, č. 3. 21-52.
- ŠTECH, S. Psychodidaktika jako obrat k tématu účinného vyučování: Komentář na okraj Kansanenovy úvahy Didaktika a její vztah k pedagogické psychologii. *Pedagogika*, 2004a, č. 1, s. 59-63.
- ŠTECH, S. O vlamování se do otevřených dveří. *Pedagogika*, 2004b, č. 2, s. 173-175.
- TERHART, E. *Unterrichtsforschung: Einflüsse, Entwicklungen, Probleme*. Zeitschrift für Pädagogik. Beiheft 33. Weinheim und Basel : Beltz Verlag, 1995, s. 197-208.
- TONDL, L. *Dialog*. Praha : Filosofia, 1997.
- VACHEK, J.; LEPIL, O. *Modelování a modely ve vyučování fyzice*. Praha : SPN, 1980.
- WALTEROVÁ, E. *Kurikulum. Proměny a trendy v mezinárodní perspektivě*. Brno : CDVU, 1994.
- WALTEROVÁ, E. a kol. *Úloha školy v rozvoji vzdělanosti. 1. a 2. díl*. Brno : Paido, 2004.
- WESBURG, J. *Didaktik und Curriculumtheorie: zwei Seiten einer Medaille?* Zeitschrift für Pädagogik. Beiheft 33. Weinheim und Basel : Beltz Verlag, 1995, s. 211-236.